

<i>Az internet a piacon</i>	369
<i>Az internet és a médiumok</i>	372
<i>Az új médiumok és a társadalmi köteték</i>	376
Általános konklúzió A SOKSZÍNŰSÉG VÉDELMEBEN	380
NÉVMUTATÓ	385
INTÉZMÉNYEK, TÁRSASÁGOK ÉS CÉGEK MUTATÓJA	393
CÍMMUTATÓ	399

Bevezető

A médiumoknak van történetük

„Az valóban kimutatható, hogy minden ilyen levegőimpulzus végül is valamennyi, az univerzumban létező egyedre hatással van.”

(Edgar Allan Poe: *A szavak ereje*)¹

A média meghatározása

Miből is áll a médiatörténet? Médiának tekintünk minden olyan kommunikációs rendszert, amely lehetővé teszi, hogy egy társadalom betöltse három létfontosságú funkcióját: a megőrzést, az üzenetek és a különböző tudásformák távolsági kommunikációját és végül a különböző politikai és kulturális gyakorlatok reaktualizálását. Valamit valamilyen formában megőrizni azt jelenti, hogy megteremtjük az információk felhalmozásának lehetőségét, új perspektívába helyezzük őket, és belőlük kiindulva jelentős szellemi munkát végzünk, azaz lehetővé tesszük mind a tudás, mind a tudás kritikájának fejlődését. Távolsági kommunikációt végezni, akár a (kézíratos vagy nyomtatott) írás, akár más médiumok (a telefon vagy egyéb 19. század végi telematikus eszközök) segítségével, annyit jelent, hogy kiszabadulunk a tér- és időbeli meghatározottság béklyóiból, hogy közkinccsé tesszük a tudást, s egyúttal újra-rendezzük a tudáshoz kapcsolódó gyakorlatokat és modelleket. Ilyen értelemben különösen fontos médiumként tekinthetünk az egyszerű szóbeli közlésre, a társalgásra,² amely lehetővé teszi a szociabilitás, a szellemi tevékenység, a politikai cselekvés különböző formáinak megszerveződését és továbbfejlődését – gondoljunk csak a lutheránus és kálvinista prédikációkra, később a felvilágosodás kori társaságokra vagy éppen a politikai klubokra. Ugyanez érvényes az írásra, a nyomtatásra, manapság pedig a kommunikáció és az információ legújabb technikáira.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy egy klasszikus definíció szerint médiának tekinthetünk minden társadalmilag létrejött kommunikációs struktúrát, sőt a definíciót kiterjesztve, médiának nevezzük ezen struktúrák hordozóit.

¹ A szavak ereje. In E. A. Poe összes művei. Nemes Ernő fordítása. Szeged, 2001, Szukits Könyvkiadó, 177.

² A társalgást, amely pedig rendszeres vizsgálatot érdemelne, könyvünk nem tárgyalja.

A média és a közigazgatás

A média kulcsfontosságú szerepet játszik a társadalom életében. A média teszi lehetővé és hozza létre a társadalmi életet, később persze ez utóbbi visszahat a médiára. Minden társadalom a média köré szerveződik, és egyetlen társadalom sem működhet a közvetítés (*médiation*) különféle eszközeinek segítségével, ezen eszközök közül a legfontosabbak pedig a különböző médiumok. Ami a szoros értelemben vett közigazgatást illeti, kizárólag az írás teszi lehetővé a dolgok lejegyzését és nyomon követését – írásbeliség nélkül nincsen igazgatás: Franciaországban a Capeting-monarchia egyre növekvő ereje – különösen a 12. század során – az egyre jelentősebb írásbeliségen alapszik; a kiépülő királyi közigazgatás hivatalaiban mind több feljegyzés születik.

A birodalmak szükségszerűen a „papír birodalmi”, később pedig az információ – és az információ ellenőrzésének – birodalmi. A legújabb kor fontos történelmi változásai egészen a 20. század végéig csak megerősítik ezt a különösen a legfejlettebb országokban észlelhető jelenséget: a társadalom egyre több funkciót lát el, az egyén életének mind több mozzanata esik társadalmi ellenőrzés alá; ez a jelenség pedig azon alapszik, hogy exponenciális növekedésnek indult a társadalom dokumentumtermelése. Az egyre növekvő papírhalmom nélkül a társadalom nyugati modellje voltaképpen működésképtelen lenne.

A médiumok és a tudás

A média vizsgálatának második, elvontabb szintjén két kulcsfontosságú jelenségcsoporttal szembesülünk. Az információt valamiféle anyagi hordozó segítségével rögzítjük, biztosítván hosszabb vagy rövidebb távú fennmaradását, s ezzel megeremtjük a tudás és az ismeretek felhalmozódásának lehetőségét. A rögzítés tehát a gondolkodás történetének nélkülözhetetlen eszköze. Fogalmazzunk konkrétan: a könyv első forradalmának legfontosabb mozzanata Gutenberg találmánya (1450 körül). Csak később jön el az a kor, amelyben a nyomtatott könyvek számának megsokszorozódása először új munkatechnikákat, majd fokozatosan új olvasási szokásokat, katalógusokat, bibliográfiákat és enciklopédiákat hoz létre, hogy végül, a 16. század közepén megszülessenek az első nagy, modern könyvtárak. A fentebb leírt változások csak később vezetnek el a tudás régi modelljének megkérdőjeleződéséhez, a teljes ismeretelméleti újjárendeződéshez, az „1630-as év csodájához”, Descartes műveire és a modern gondolkodáshoz. A tudás struktúráját és rendszerét alapvetően a használatos médiumok materiális fejlettsége, elterjedtsége és lehetséges alkalmazásai határozzák meg.

A média és a politika

Az említett két objektív funkció – az ügykezelés és a tájékoztatás – vizsgálata során eljutunk a széles értelemben vett politika kérdésköréhez. A politikai közelítés fontossága akkor válik szembeötlővé, ha ráébredünk, hogy nem hagyhatunk figyelmen kívül két megkerülhetetlen tényezőt, amelyek közül az egyik strukturális, a másik pedig történeti.

1. A struktúrák. Minden emberi társadalom különböző anyagi összetevők (technikák, eszközök), különböző szervezeti elvek és társadalmi gyakorlatok alapján működik. Minden társadalomnak szüksége van azonban közös világméretűre (*imaginaire global*), s egy elvont értelemben vett kultúrára is, amely lehetővé teszi számára, hogy elhelyezze magát az időben, értelmet adjon létezésének és tapasztalatainak, és meghatározza jövője kívánatos irányát. Kizárólag a kultúra képes a társadalmi szerkezet valódi dimenzióit felvázolni; csak kulturális tükre teszi lehetővé a társadalom számára, hogy ábrázolja, reprezentálja önmagát, s a tükör által meghatározott módon létezzék. Az ideális, a modellszerű³ kivétítése a „kívánatos” – és néha a „lehetséges” – rendjébe, szolgál magyarázatul a kulturális modell önbeteljesítő voltára. Ez az önbeteljesítő jelleg visszacsatolásszerűen kiterjed a modell létét és működését biztosító eszközökre, vagyis a médiára.

A szóban forgó modellt természetesen a lehető legelvontabb, legátfogóbb kategóriák alkotják. A keresztény középkor politikai gondolkodásának központjában a szakralitás elve áll, az az elv, amely egy időn kívüli (extratemporális) célt – az örök üdvösséget – tételez. A modernitás jelentős mértékben azon alapszik, hogy az emberek terveit az égből leviszi a földre, az emberi célkitűzéseket egy deszakralizált rendszer keretei közé állítja, és olyan jövőt vázol fel, amelynek kívánatos volta abban rejlik, hogy a jelenhez képest javítható. Ezzel párhuzamosan annak lehetünk tanúi, hogy a médiumok – esetünkben a könyvek, először kéziratos, majd nyomtatott formájukban – kilépnek a monostorok könyvtáraiból, és világi környezetbe kerülnek; eközben persze tartalmuk is komolyan módosul. Érdemes megfigyelni, milyen messzire kerülünk az ideálisan felfogott esztétorténettől: igaz, hogy a társadalom csak elvont kultúrája által létezik, ezt az elvont kultúrát azonban jelentősen meghatározzák bizonyos anyagi tényezők – a technikai szint, a történelmi örökség, az életkörülmények. A médiumok tanulmányozása éppen azt teszi lehetővé, hogy ezen összefonódó viszonyok rendszerének lényegét ragadjuk meg.

2. Történelmi nézőpontból a legfontosabb szempont a médiumokhoz, illetve az azok hordozóihoz való hozzáférés kérdése. A szövegek sokszorosításának lehetősége már a 15–16. században oda vezet, hogy az olvasás egyre több

³ Alain Touraine: *Production de la société*. Paris, 1973. A közelmúltban Franciaországban megjelent könyvek közül a következőkre hívjuk fel az olvasó figyelmét: Daniel Bounoux: *Sciences de l'information et de la communication*. Paris, 1994; Armand Mattelart: *L'invention de la communication*. Paris, 1994.

ember számára válik elérhetővé. A küszöbönálló lutheri reformációt az írás-hoz való új viszony határozza meg: minden írástudónak jogában áll közvetlenül hozzáférni az isteni ígérezhez; a német reformátorok pedig teljesen új típusú (könnyebb, olcsóbb és gyorsabban elkészülő) nyomtatványokra támaszkodnak, amelyeknek tartalma is eltér a korábbiaktól, s ráadásul sokkal szélesebb körben hozzáférhető. Ugyanez a logika lép működésbe a 18. század során: mind többen férnek hozzá a nyomtatott információhoz, és ez a változás lehetővé teszi polgárok egy csoportja számára, hogy létrehozzanak egy kulturális érintkezési hálózatot, a Szellem Köztársaságát (*la République des Lettres*), amely hosszú távon közvéleménnyé terebélyesedik. Ez teszi lehetővé – különösen Franciaországban –, hogy megindul a politikai forradalom folyamata. Nyugat-Európa 19. századi története három probléma, a sajtó szabályozásának kérdése, a tömegek politikai rendszerben betöltött szerepe, illetve a politikai rendszer újjászervezése körül forog.

A jelenség napjainkra sem tűnt el, de sokkal bonyolultabb, rejtettebb és talán egyfajta fonák logika szerint működik. Egyrészt elmondható, hogy a legmodernebb technikák, amelyek roppant sebességgel egyre tömegesebb információ szállítására képesek, elvileg a kommunikáció nagyfokú demokratizálását tennék lehetővé – ahogyan ezt a „felvilágosultak”, különösen a *Nora Minc-jelentés* állítja; s ez a tétel gyakran bizonyítást is nyer. Másrészt viszont a rengeteg rendelkezésre álló információ voltaképpen használhatatlan, pedig az információs eszközök növekvő technicitása miatt mind valószínűlenebb, hogy egy átlagos felhasználó önállóan uralni legyen képes a rendszeren. A kérdés pénzügyi oldaláról (a készülék ára, valamint felszerelési és működtetési költségei) még nem is beszéltünk. A médiumok történetének, ha az egyáltalán a történészek kompetenciájába tartozik, csak azért van értelme, mert a legégetőbb aktuális kérdésekhez és mélységi elemzésükhöz jutunk el általa.

A médiatörténet és a történetírás

Ez a meglehetősen elméleti távlat valójában jól illeszkedik a történetírás mélységi törekvéseihez. A médiatörténet azért felel meg tökéletesen Fustel de Coulanges ambiciózus meghatározásának, amely szerint „a történetírás nem a múltban megtörtént, különféle természetű események felhalmozása, hanem az emberi társadalom tudománya”, mert a francia historiográfiai hagyományhoz híven a társadalom tanulmányozásának általa nyújtott perspektívája egyszerre centrális és globális. Roger Chartier a következőképpen fogalmazza meg az általános médiatörténet részét alkotó könyvtörténet feladatát: „...történelmi távlatba kell helyezni a könyv világának – amely mindig különböző formák, különböző tárgyak, különböző anyagi hordozók világa – és az olvasók világának – az olvasót társadalmi szempontból képességei, különböző konvenciók, elvárások és másokkal közös olvasási gyakorlatai határozzák

meg – találkozását. [...] A történelmi kutatás azt is lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a jelenkor forradalmát; a különböző képernyőkön szerkesztett és olvasott, távküldött, megszokott hordozóiktól elszakadt szövegek forradalmát. Az elektronikus szöveg ténylegesen megkérdőjelezi azokat a bevett kategóriákat, amelyek eddig a szerzői jog alapult, és amelyek írásbeli örökségünk megőrzését és leírását szolgálták...”

A „francia típusú” historiográfia célkitűzése olyan globális történetírás volt, amely az ismeretek különböző kategóriáit – politika-, gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténet – próbálja egységes egészzé összeszervezni. A szoros értelemben vett politikatörténet (a történelem mint csaták egymásutánja) jelenti a leghagyományosabb közelítést; a politika szerepének eddig elhanyagolt kérdése azonban manapság komoly újjáértékelésen megy keresztül: márpedig a médiatörténet, amely a legösszetettebb társadalmi köteléket vizsgálja, mélysegesen politikai természetű problémákat vet fel (az ideológia, az uralom és a politikai részvétel, a közigazgatás eszközeinek és a kontesztáció lehetséges módozatainak kérdéseit).

A közelmúlt történelmi kutatásainak elsődleges terepe a gazdaság- és a társadalomtörténet volt, szoros összefüggésben azzal, hogy a történetírás különleges fontosságot tulajdonított a gazdasági tényezőknek. A gazdasági-társadalmi vizsgálatok tárgyául azok az anyagi tényezők szolgálnak, amelyek körül minden csoport szükségszerűen szerveződik. Márpedig a médiatörténet – hasonlóan a korábbi idők könyvtörténetéhez – ezen problematika szívében helyezkedik el, legyen szó akár technikatörténetről (gyártási technikák: a szétszedhető betűk tipográfiája, az ipari forradalom, a távközlés új technikái) vagy a létrehozás, a terjesztés és a fogyasztás közgazdaságtanáról (például hozzáférhető-e a nyomtatott szöveg, vagy sem; megismerhető-e annak tartalma).

Az 1900-as évektől kezdve azonban a történészek figyelme más kérdések felé fordult, nem kis részben más, a szélesebb értelemben vett szellem problémáját kutató tudományágak hatására. Franciaországban a *Revue de synthèse historique* célkitűzése az akkoriban történelmi pszichológiának nevezett kutatási irány előmozdítása volt: egy adott társadalmi csoportnak csak kultúrája ad mélységet, csak kultúrája biztosítja létfeltételeit. Ez a harmadik típusú történetírás a század közepének mentalitástörténelmi munkáiban kerül fokozatosan újra előtérbe, és ezen mentalitástörténelmi munkák közé tartoznak az új könyv- és nyomtatványtörténelmi kutatások.

A mentalitástörténet (a természeti népek szemlélete szembeállítva a tudományos gondolkodással stb.), különösen pedig a tudás archeológiája⁴ az immanencia bizonyos formáját hozta létre, amennyiben kimondatlanul is többé-kevésbé időtlen struktúrák létezését sugalmazza. Ezek a struktúrák részben vagy egészben meghatározzák a történelmi tartalmat. A felszabadulás vágya az immanencia alól arra ösztönzi a történészeket, hogy más problémákat vizsgál-

⁴ Michel Foucault: *A tudás archeológiája*. Budapest, 2001, Atlantisz Kiadó; lásd még uő: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.

janak, és előnyben részesítsék a különböző gyakorlatok, a személyes életutak tanulmányozását és a monográfiákat. Tudjuk, hogy a monográfia akkor nyeri el valódi értelmét, ha képes megvilágítani azt a háttérrel, amely meghatározza például egy személyes életút vagy egy sajátos szellemi eljárás jelentőségét. Továbbra is fennáll azonban a kérdés: hogyan általánosíthatjuk a monografikus eredményeket, hogyan juthatunk el a tudás magasabb szintjére? Márpedig a médiatörténet éppen azt teszi lehetővé, hogy az aprólékos vizsgálatok eredményei közösségi, kollektív szinten is hasznosuljanak; egy globálisabb közelítés előtt nyitja meg az utat, hiszen az egyén mikrohistóriáját is vizsgálja ugyan, de népes csoportok hosszú távú makrohistóriája is a látókörébe tartozik.

Végül, a 2000. év művelt embere számára, aki szeretné reálisan értékelni a média harmadik forradalmát, amely a közvélekedés szerint körülveszi, és amelynek jelentőségét nem is kívánjuk *a priori* tagadni, a médiatörténet nem kizárólag azért lehet érdekes, mert olyan új információkkal és összehasonlításokkal szolgál, amelyek segítségével bizonyos alapelvek meghaladhatók, hanem azért is, mert lehetővé teszi, hogy felszabaduljunk egy olyan beszédmód kötöttségei alól, amely szinte kötelezővé tette az új médiumok dicséretét és a hagyományos médiumok szánakozó lekezelését. A „könyv haláláról”⁵ szóló rossz kérdéseket jóval pontosabban és tudományosabban megfogalmazott problémafelvetéssel kell helyettesíteni: mi újat hoz a média-könyv (amelyet meg kell különböztetnünk az általában vett nyomtatványtól); milyen következményekkel jár a megjelenése; melyek az új médiumok sajátosságai; hogyan illeszkednek be az új médiumok a megjelenésük előtt már szükségszerűen létező történelembe, amelynek meghaladásához ők is hozzájárulnak; milyen gyakorlati változásokat hoznak magukkal közvetve vagy közvetlenül, és milyen ritmus szerint?

A történésznek nem feladata egy minden időben és helyen érvényes, általános médiaelmélet megalkotása. A történezt szerepe és az általa felhalmozott ismeretek természete ennél szerényebbé, noha paradox módon ennél nagyra törőbbé is teszi: feladata nem lehet más, mint a legszélesebb értelemben vett kommunikációs rendszerek diakronikus elhelyezése. A szóban forgó rendszerek egy őket megelőző történelem alapzatán (technika-, gazdaság-, társadalom- és politikatörténet) szerveződnek, a továbbiakban pedig új orientációk szerint, a társadalom szükségleteinek, szellemi mozgásainak, ideológiáinak és általános fejlődésének függvényében fejlődnek tovább; mi több, a társadalmak legfontosabb irányadói válnak ki magukat. Végül pedig az általuk hordozott üzenetek és információtipusok, de még anyagi formájuk, az információátadás és az információvétel módozatai is visszahatnak, jelentősen vagy sem, a „nagy egészre”, a társadalomra, amelynek pedig termékei. Noha nem vettük számításba a médiumok még (különösen az egyén oldaláról) meg-

tervezendő történeti pszichológiáját, s noha a makroszkopikus közelítés módszertana szükségszerűen egyszerűsítő, a média története azzal, hogy bevezeti a tudományosságba a visszhang⁶ mindig újrakezdődő játékát, voltaképpen az *időtartam dialektikájának* szisztematikus vizsgálatára tesz kísérletet.⁷

A médiumok ideje

Végül ejtsünk szót az e könyvben elfogadott kronológiai határvonalakról. Bár a médiumok jelölik ki az információ áramlásának hordozóit és a kommunikáció társadalmilag létrejött formáit, a kommunikáció fő funkciói követik a társadalomban bekövetkező változások ütemét (e változásokat egyébként hosszú távon ők maguk is befolyásolják).

Durva megközelítésben három egymást követő, összekapcsolódó és egymást részben lefedő tendenciát fedezhetünk fel a médiumok történetében. A 18. század második felét tekintjük itt *terminus a quo*ként: ezekben az években záródik le az a folyamat, amely felszámolja az érzékelésnek és a reprezentációnak azon sémáit, amelyek a modern kor kezdetétől fogva lehetővé tették a világ megértését és alakítását. Új társadalmi célkitűzés születik, legyen szó akár a felvilágosult despotizmusról,⁸ a felvilágosodás problematikájáról vagy éppen a politikai részvétel kérdéseiről. Ugyanakkor létrejön egy új tudományos és technikai univerzum, amely a kommunikáció új rendszereit és gyakorlatát is magával hozza. Az 1751-es évet tekintjük a változás szimbólumának, hiszen ebben az évben kezd megjelenni az emblematikus könyv, az *Enciklopédia*, amely egyfelől összegzi régebbi körök könyvekben megőrzött tudását, másfelől viszont a jövőbeli fejlődés ígérete is egyben. „Az enciklopédiák feladata az, hogy összegyűjtsék a szétszórt ismereteket [...], hogy felkutassák és átadják azok általános rendszerét [...], azért, hogy az elmúlt évszázadok erőfeszítései ne vesszenek kárba, hogy leszármazottaink tanultabbak s egyben erényesebbek, boldogabbak is legyenek nálunknál, s hogy ne tűnjünk el anélkül a föld színéről, hogy az emberi nem érdekében cselekedtünk volna...”⁹

Ebben a politikai indíttatású logikában a nyomtatvány és a könyv központi szerepet játszik: az írás és a nyomtatás teszi közkinccsé és így kiaknázhatóvá az egész felvilágosodást; végső soron tehát a néptömegek számára teszi elérhetővé a fejlődést. A hatalom elmélete egyre finomodik ugyan, a rendszer alapjaiban mégis konzervatív marad: továbbra is az elitek kizárólagos feladata az ügyek vitele, a közügyekben való általános részvétel kérdése még nem ke-

⁶ Magának az üzenetnek a visszhangjáról van szó, a kifejezés klasszikus kommunikációelméleti értelmében; de a vizsgálat egy másik szintjén a hordozók, a formátumok és a felhasználói gyakorlatok visszhangja is előkerül.

⁷ Gaston Bachelard: *La Dialectique de la durée*. Paris, 1980.

⁸ Jean Meyer: *Le despotisme éclairé*. Paris, 1991.

⁹ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné...* Genève, 1777.

⁵ Fabrice Piault: *La fin d'un règne*. Paris, 1995.

rül napirendre, noha fogalmilag már elgondolható. A 18. század utolsó három évtizedében Franciaországban hirtelen felbukkan a demokrácia problematikája, amelynek alapjául a természetjog („minden ember szabadnak és egyenlőnek születik”) és az új gondolati modellek egyre szélesebb körű elterjedése szolgál; de szembesülnünk kell a közvetítés (*mediatisation*) problémájával is: ugyanaz az elv működik itt, mint a reformáció idején: a forradalmi eszmék sikere legalább részben az új közönséget megcélzó nyomtatványok elterjedtségétől függ. A folyamat egyébként hiába indult meg már a 18. század végén, csak a későbbiekben, hosszú távon teljesedhetett be; a 19. század egész történetét pedig a sajtótörvényekkel és a legjobb oktatási rendszerrel kapcsolatos, végső soron tehát az írás feletti hatalomról szóló vissza-visszatérő viták határozták meg.

Miközben a fenti kérdésekről folyó éles viták közvetlenül politikai síkra kerülnek át, a nyugati társadalmak gazdasági struktúrája mély változásokon megy keresztül. Az ipari forradalom elsőként Angliát érinti, s csak lassacskán kerül át a kontinensre: a nem mezőgazdasági termelés súlya jelentősen megnő, az urbanizáció, a munka új ritmusa – középtávon pedig a gyarapodás és az új fogyasztási logikák és gyakorlatok megjelenése – gyökeresen megváltoztatja az emberek lakhatási szokásait és életmódját. A közgazdasági és politikai kérdésekről szóló viták a kor érdeklődésének középpontjába kerülnek. Különösen fontosak lesznek a nyomtatott médiumok (a periodikák); mivel egyre több olvasót érnek el, jogi helyzetük közvetlen politikai kérdéssé válik.

A 19. században létesültek először olyan, az egész földkerekséget átszövő hálózatok, amelyek elhozták a korban élők számára a gyors információszállítás tapasztalatát. Ezen egyre kiterjedtebb hálózatok a világfalu vissza-visszatérő utópiájának és a mindenki előtt nyitott, univerzális kommunikáció demokratikus álmának első hordozói. Fogalmazzunk konkrétan: e hálózatok teszik lehetővé az információáramlás ellenőrzésének elgondolását és megszervezését a modern képviselői demokráciák és a liberális elven működő gazdaságok keretei között. Válaszul a hálózatok működése során megnyilvánuló torzulásokra és visszaélésekre, rövid idő leforgása alatt kikristályosodnak használatuk különböző formái, megszületik a működésüket szabályozó törvény- és szabályrendszer; létrejön tehát a nemzetközi együttműködés azon rendszere, amely – kis módosulásokkal – egészen a 20. századig fennmarad.

A 20. század elejének legfontosabb eseménye: belép a médiumok közé a hang és a kép. Mint az előzőekben a könyv és az újság, a mozi is sajátosan politikai funkciót tölt be, hiszen a fikciós alkotások az emberi viszonyok, illetve az egész társadalom képzeleten alapuló ábrázolását nyújtják; tájékoztató funkciójának betöltése során pedig (lásd a híradót) a mozi összekapcsolja a világ ábrázolását és a közösségi élet bemutatását. Megjelenése azzal a következménnyel járt, hogy az új médium keretei között régi tartalmak bukkantak fel: újra előkerült az a nagyregényekre jellemző narráció, amelyhez a 19. század vége szoktatta hozzá Európa végre írástudóvá vált népeit, és általános lett a populáris sajtó sugallta világkép is. Nem meglepő tehát, hogy a cenzúra kérdé-

se – amely végigkísérte a könyv egész történetét – az 1930-as évek filmművészeti életét is megosztotta.

Az új médium nemcsak folyamatosságot és újrakezdést jelent, megjelenése azt is lehetővé teszi, hogy komolyan elgondoljunk a médiumok sajátos logikájáról: mi változik, ha nem szavak, hanem mozgóképek segítségével fejezzük ki magunkat? A 20. századi médiumok vizsgálatának két, egymással összefüggő kérdés szolgál alapjául: mit mondhatunk el a kép kifejező funkciójáról, illetve hogyan módosulnak a még az írott szó világában kialakult gondolati sémák? A rádióhallgatás elterjedése a két világháború között pedig új problémákra hívja fel a kortársak figyelmét: a közbeszéd feletti uralom, a médiumok totális rendszerekbeli kiépülésének, illetve általánosabban: az állam és az új információs és szórakoztató médiumok viszonyának kérdéseire. Ezen a téren az észak-amerikai modell élesen szemben áll az európaival: az előbbiben az állam igen erősen beavatkozik, de a beavatkozás a szabályozásra korlátozódik; az utóbbiban viszont a közhatalom már a programok létrehozásában is tevékenyen részt vesz. A rádióadásokról szóló gondolkodás kulcskérdése mégsem az, hogy ki rendelkezik az információ feletti ellenőrzéssel, inkább az, hogyan artikulálódnak a kultúra különböző szintjei (elit- és populáris kultúra, kereskedelmi és nemzeti kultúrák).

A második világháborút követő években a televízió mutatkozik a korábbi modellek közvetlen örökösének, nemcsak azért, mert felhasználja a rádió és a mozi szakembereinek gyakorlati tudását, hanem azért is, mert új terminusokban teszi fel a társadalom szerkezetére és a közösségi életre vonatkozó kérdéseket. A televízió egyre megújuló folyamatok segítségével formálja a közösség életét, méghozzá nemcsak a kifejezetten politikai műsorokban, hanem a szórakoztató és fikciós adásokban is. A televízió egyre inkább úgy működik, mint a legfontosabb mintaadó nyilvánosság – a kifejezés habermasi értelmében –, olyan kivételezett helyé válik, ahol a világ, a társadalom, az egyén, az erkölcsi értékek és viselkedések különböző ábrázolásai megütköznek egymással, és újraszerveződnek. Egyre általánosabb elterjedtsége szükségessé tette a gondolkodást a természetéről, figyelembe véve elsősorban azt a tényt, hogy megjelenése szakítást jelent az írásbeliség világának elfogadott gyakorlataival, különösen a könyvvel. Az értelmiségiek által felvázolt duális – a könyv, illetve az új médiumok – szembeállításban a jelenkori médiumok (mozi, rádió, televízió), különböző mértékben ugyan, de valamennyien a csábítás, az üres szórakoztatás, a hamis és elidegenítő ábrázolás oldalán állnak. E jellemvonások nem egy bizonyos történelmi konfiguráció termékei, hanem az új médiumok természetéből következnek.

A 20. század végén bekövetkező óriási változások még élesebben teszik fel a média működésének anyagi és gazdasági feltételeivel kapcsolatos kérdéseket. Új szövegszerkesztői rendszerek születnek, és az adatok egyre szélesebb közönség számára válnak hozzáférhetővé, az informatika ez irányú továbbfejlődése megkérdőjelezte az íráshoz való viszonyunk kizárólagosságát, amelyet még a könyv első forradalmától (a Gutenberg-forradalomtól) örököltünk.

A képi ábrázolás új ökonómiája pedig egy alapvető modellváltás hipotézisével szembesíti a jelenkor emberét: lehetséges, hogy éppen most szűnik meg az írás feletti kollektív uralom korszaka, amelyre a képi kultúra kora következik, amelynek mozgatórugói azonban mindenben különböznek a megelőzőktől? Az új információs világhálózatok és a nagy adatbankokhoz való hozzáférés, a hypertext gyors felfutása és a képek transzformációs technikáinak elérhetősége – lehetséges-e, hogy mindezek a lehetőségek teljesen új kollektív – és persze egyéni – gondolkodásmódot honosítanak meg? Ha így van, akkor elmondható-e, hogy a két évszázada türelmesen és szakadatlanul szőtt kötelék a különböző tudásformák, az ismeretáramlás és a véleményformálás különböző módozatai és a képviselési demokrácia működése között hirtelen elavult és érvényét veszítette? A média forradalma egyenesen a társadalom modelljének forradalmához vezet.

Első rész

A könyv „második forradalma” (1751–1870)